

A Flavius-kori Hispania városi törvényeinek közös mintája

Armando Ruiz Torrent egy 2010-es tanulmányában,¹ amely a Hispania romanizációjáról szóló monográfiájában is helyet kapott,² a flaviusi városi törvények feltételezett közös modelljét teszi vizsgálat tárgyává, és arra a következtetésre jut, hogy e törvények szövege nem vezethető vissza egyetlen közös mintára (modelo único). Közös minta alatt azonban Torrent kizárólag egy szigorú értelemben vett általános érvényű törvényt ért,³ mivel a feltételezett caesari vagy augustusi általános érvényű *lex Iulia municipalis*, illetve a szintén feltételezett vespasianusi vagy domitianusi hasonló jellegű *lex Flavia municipalis* létének cáfolata⁴ után jut arra a következtetésre, hogy nem létezett semmiféle közös minta.⁵ Szembesül azonban azzal a problémával, hogy jelentős hasonlóságok vannak a Hispaniában ránk maradt flaviusi városi törvénytöredékek között. Ennek magyarázatául – miután mindennemű közös minta létét már elvetette – azt hozza fel, hogy a flaviusi törvények a különböző korszakokban keletkezett római városi törvények egymást követő sorozatának (*secuencia histórica*) valamint a Flaviusok vonatkozó rendelkezéseinek lecsapódásai, s a törvények közötti hasonlóságot az okozza, hogy ezen egységes jogi hagyományt alkalmazták az egyes települések sajátosságainak megfelelően.⁶ Helyesen hangsúlyozza viszont,

¹ Torrent 2010a.

² Torrent 2010b. 101–133., a fenti tanulmány kis részben átdolgozott verziója, lényegi mondanivalója változatlan.

³ Ilyen értelemben használja a modelo único kifejezést González 1992. 116. is csak éppen ellenkező előjellel: „Las coincidencias textuales nos permiten saber que todas ellas (sc. leyes municipales flavias) siguen un modelo único: la *lex Flavia municipalis*, texto reformado de la *lex Iulia municipalis*.”

⁴ A probléma lényege, hogy létezett-e általános érvényű *lex municipalis*, ha igen, akkor Caesarnak vagy Augustusnak tulajdonítható, és milyen viszonyban van vele a flaviusi törvényeknek alapul szolgáló *lex Flavia municipalis*. Hogy e cáfolat mennyiben tartható, arra a jelen dolgozatban nem térek ki a problémakör rendkívül vitatott volta miatt, mindenesetre azok a kutatók, akik elvetik egy ilyen jellegű általános törvény létét, a szövegszerű közös mintát elfogadják, pl. Galsterer 1987. 184–185. A továbbiakban csupán arra teszek kísérletet, hogy egy szövegszerű minta létét igazoljam, a jelen dolgozatban nem vizsgálom, hogy ez a minta jogilag hogyan értelmezhető.

⁵ Pl. Torrent 2010b. 102., 129–130. Logikailag azért is problémás a következtetése, mert először igazolnia kellene, hogy ha lett volna közös minta, akkor annak mindenképpen általános érvényű törvénynek kellett volna lennie. A minta jogi jellegére vonatkozó egyéb feltételezésekről lásd: 12. jegyzet.

⁶ Torrent 2010b. 121., 128., 131. Már most hangsúlyoznunk kell, hogy Torrent e helyi sajátosságoknak, az egyes törvények közötti eltéréseknek a valóságosnál jóval nagyobb jelentőséget tulajdonít, valószínűleg azért, mert nem vizsgálta meg tételen az egyes fennmaradt töredékeket, hogy valójában milyen eltérések találhatók közöttük. Erre utal legalábbis az a tény, hogy külön törvényként hivatkozik a *lex Basiliponensis*re és *Villonensis*re (Torrent 2010b. 12. és 102., ezek azonosságáról lásd lent); hogy a hispaniai flaviusi törvények közé sorolja az ausztriai és Severus-kori fragmenta Lauriacensiát (Torrent 2010b. 123.); vagy hogy a *lex Salpensana* és *Malacitana* – véleménye szerint – kiegészíti a *lex Irnitana* elveszett 1–2., 4., és 6. tábláját (Torrent 2010b. 104.), jöllehet ez csak a *lex Malacitana* és a 6. tábla esetében igaz, a *lex Salpensana* szövegét teljes terjedelmében, sőt bővebben tartalmazza a *lex Irnitana*.

hogy a hasonlóságok az azonos témának is köszönhetőek: a városi közigazgatásra vonatkozó törvényeknek értelemszerűen hasonló ügyeket kellett szabályozni, és ezt gyakran hasonlóképpen tették,⁷ valamint a rómaiak azon gyakorlatára is utal, hogy a korábbi törvények egyes részeit esetenként szinte szó szerint használták fel az újabb törvények megszövegezésekor.⁸

Következtetéseiben azonban Torrent egy komoly módszertani hibát követ el: az igen vitatott és meglehetősen szegényes forrásadottságú – jelenleg talán el sem dönthető – *lex Iulia municipalis/lex Flavia municipalis* kérdéskörből von le következtetést a törvények szövegszerű közös mintájára vonatkozóan. Jóllehet fordítva kellene eljárnia: a Julián González⁹ és Xavier d’Ors¹⁰ által megkezdett úton haladva,¹¹ a szövegszerű közös minta létét vagy nemlétét kellene először egyértelműen tisztázni, mivel e kérdésről a fennmaradt törvények párhuzamos helyei alapján biztosabb választ remélhetünk. Ha pedig e közös minta léte cáfolható, ahogyan Torrent véli, akkor abból szükségszerűen következik, hogy nem volt általános *lex Flavia municipalis*, mivel ennek éppen egy feltételezett közös minta adna létjogosultságot.¹² Torrent számára azonban azért is lenne kényelmetlen a fenti kutatók véleményének követése, mert mindketten abból indultak ki, hogy volt közös minta!¹³ Mivel a szakirodalomban a legkülönbözőbb vélemények

⁷ Torrent 2010b. 103.

⁸ Torrent 2010b. 125., ehhez a gyakorlathoz a városi törvényekkel kapcsolatban lásd: Wolf 2006-2007., de ezek mindig csak egyes caputok közötti hasonlóságok.

⁹ González 1992.

¹⁰ D’Ors 2006.

¹¹ Mindkét idézett munka filológiai módszerekkel a párhuzamos helyek közötti egyezéseket és különbségeket vizsgálva von le következtetést a közös modellre vonatkozóan. González 1992. 117–119. a *lex Irnitana*, *Malacitana* és *Villonensis* szövegei közötti eltérésekről megállapítja, hogy ezek a rövidítések használatában vagy helyesírás sajátosságokban mutatkoznak meg, vagy pusztán másolási hibák, továbbá van néhány közös íráshiba, amelyek igazolják egy közös minta létét. D’Ors pedig az egyes töredékek közötti általános tendenciákat vizsgálja, melyik szövegben hogyan szerepelnek a rövidítések, milyen helyesírás sajátosságaik vannak stb., s ebből von le következtetést a minta különböző szinteken lévő változataira. E kérdésekről részletesebben lásd lent.

¹² Ennek az ellenkezője már nem igaz, azaz ha létezett egy szövegszerű közös minta, az még nem feltétlenül igazolja egy általános törvény létét, mivel e minta lehetett egy helytartói, belső használatra szánt vázlat (Mantovani 2006. 262. 1. jegyz.), vagy az első érintett település számára összeállított egyedi törvény, ami azután a többi törvénynek is alapul szolgált (Paricio 2003. 136. 35. jegyz.), esetleg egy császári rendelet, de semmiképpen sem egy szabályos *lex* (Simshäuser 1990. 543.). Ezeket a felvetéseket Torrent nem cáfolja, pedig következtetéséhez ez szükséges lenne! Határozottan különbséget kell tennünk továbbá aközött, hogy egy adott városi törvény szolgált az összes többinek mintául – és így ez az egy adott törvény lenne a közös minta –, és Torrent azon később tárgyalandó véleménye között, hogy egyes flaviusi törvények szolgáltak volna alapul – más törvényekkel, rendelkezésekkel együtt – a *lex Irnitana*nak. Hogy a jelenleg rendelkezésünkre álló törvényeket nem egymásról másolták, ahhoz lásd lent.

¹³ A szakirodalom döntő többsége minden további nélkül elfogadja egy közös minta létét az egyes töredékek szövegének nagyfokú hasonlósága miatt. Tagadja egy közös minta létét Lamberti 1993. 235–238. is, azzal érvelve, hogy minden egyes *lex municipiit* Rómában fogalmaztak meg *ex novo*, figyelembe véve az adott települések sajátosságait, ugyanakkor a császári kancelláriának rendelkezésére állhatott egy, a városi közigazgatásra vonatkozó szabályozásokat napra készen tartalmazó „dosszié”. Így inkább egységes rendszerről, mint egyetlen közös mintáról beszélhetünk. Ezzel az elmélettel hasonló a probléma, mint Torrentével: nem különíti el a tényleges szövegszerű mintát és az általános törvényt. Ha ugyanis a töredékek szó szerint megegyeznek, akkor ez a kancelláriai dosszié nem különböző rendelkezések halmaza volt, amelyből esetlegesen válogattak, hanem egy konkrét mintaszöveg, amely persze jogi értelemben nem törvény. Ez a mód azonban, ti. hogy egy írott kancelláriai hagyományból származnának a szövegek, támogatja Torrent véleményét, ez esetben ugyanis a torrenti sequencia históricának írott formája is létezne.

olvashatóak arról, hogy a flaviusi törvények milyen mértékben hasonlítanak egymásra,¹⁴ a teljesség igényével kell megvizsgálni ezt a kérdést, ennek tisztázása ugyanis feltétele annak, hogy a közös mintára vonatkozóan helyes megállapításokat tehessünk. Előtte azonban érdemes röviden összefoglalni a legfontosabb tudnivalókat a római városi törvényekről, különös tekintettel a Flavius-kori hispaniai városi törvények töredékeire.

A városi törvény (*lex municipalis* vagy *lex municipii*¹⁵) az adott település(ek) belső közigazgatását szabályozta: a tisztségviselők, a városi tanács és a népgyűlés jogait és kötelezettségeit; a tanácstagok és tisztségviselők választását; a helyi jogszolgáltatást; a városi pénzügyek kezelését; a papság feladatait és kiváltságait stb. Valószínűleg nem volt minden településnek saját törvénye, de feltételezhető, hogy a jelentősebb településtípusok (*municipium*, *colonia*) mindegyike rendelkezett ilyennel. Általános jellemzője a római városi törvényeknek, hogy ezeket bronztáblákra vésték, és csak töredékesen maradtak fenn, azaz egy városi törvény sincs, amelyet teljes egészében ismernénk (többnyire az egyes törvények teljes tartalmának kevesebb mint tized része maradt fenn). A ránk maradt töredékek főleg Baetica provinciából¹⁶ (a mai Spanyolország déli része) és Dél-Itáliából származnak. Jellemző még ezekre a törvényekre, hogy a római gyakorlatnak megfelelően gyakran kölcsönöznek teljes törvénycikket korábbi hasonló törvényekből, így különböző törvények egyes törvénycikkei között komoly hasonlóságokat fedezhetünk fel.¹⁷

Köztársaságkori városi törvények

Időben az első ránk maradt római városi törvénytöredék az oszk nyelvű *lex Osca Tabulae Bantinae*, amely a Kr. e. 1. század elejéről – talán a szövetséges háború előttről – származik és főleg a jogszolgáltatást tárgyalja.¹⁸

Tarentum *municipium* törvényét, a *lex Tarentinát*¹⁹ hagyományosan Kr. e. 89–62 közé szokás datálni, bár ennek helyességét újabban kétségbe vonják.²⁰ A töredék a törvény 9. bronztáblájának első hasábját teljes egészében megőrizte számunkra, itt szó esik a városi vagyon kezeléséről és az erre vonatkozó kezességről, arról, hogy a tanácstagok rendelkezzenek a településen ingatlannal, a házak lerombolásának tilalmáról, az utak és csatornák karbantartásáról, valamint arról, hogy ha valaki közpénzeket kezelt, akkor hat évig nem költözhet el a városból. E rendelkezések jelentős részét kisebb-nagyobb változtatásokkal, de a későbbi törvényekben is megtaláljuk.

A szintén dél-itáliai és szintén görög gyökerekkel rendelkező Heraclea város törvénye, a valószínűleg a Kr. e. 1. század közepéről származó *tabula Heracleensis*²¹ több szempontból is komoly érdeklődésre tarthat számot. Egyrészt azért, mert sokáig ezt a törvényt azonosították Caesar feltételezett *lex Iulia municipalis*ával, amely egységesen szabályozta volna az itáliai *municipium*ok közigazgatását.²² Másrészt mert a felépítése meglehetősen furcsa: a töredék első

¹⁴ A skála a szó szerinti egyezéstől (pl. Wolf 2006-2007. 6.) a strukturális hasonlóságig (Lamberti 1993. 238.) terjed, többnyire nem a tényeknek, hanem az egyes szerzők közös mintára vonatkozó nézeteinek megfelelően.

¹⁵ A *lex municipalis* inkább általános törvényre utalhat, a *lex municipii* pedig egy konkrét város törvényére, de a szóhasználat e téren az ókorban sem volt egységes.

¹⁶ A Flavius-kori törvények mellett még a *lex Ursonensis*.

¹⁷ Vö. Wolf 2006-2007.

¹⁸ Szövegét kommentárral együtt lásd: Crawford 1996. 271–292.

¹⁹ Lásd: Crawford 1996. 301-312., magyarul Borhy 1998. 294–295.

²⁰ Laffi 2004. 636–637.

²¹ Lásd: Crawford 1996. 355–391., magyarul Janzsó – Szabó 2009. 7–20.

²² A tágabb szakirodalomban még mindig ez a nézet az uralkodó, a szűkebb szakirodalomban viszont egyre inkább háttérbe szorul, vagy azért mert a kutatók tagadják egy ilyen jellegű törvény létjogosultságát (pl. Galsterer 1987.), vagy azért mert az újabb leletek – elsősorban a *lex Irnitana* – alapján e *lex Iuliát* nem Cae-

fele úgy fogalmaz, mintha kifejezetten Róma városára vonatkozna, a második fele viszont különböző – Rómán kívüli – településtípusok közigazgatását szabályozza. E kettősség magyarázata talán az, hogy különböző mintákat használtak fel a törvény megszövegezéséhez, és ezeket nem dolgozták megfelelően össze – pl. Róma nevét nem írták át Heracleára. Az első részben szerepel egy nyilatkozattétel (nem tudjuk, miről) és ezzel kapcsolatban a gabonaosztás, továbbá az utak karbantartására és a közterületek használatára vonatkozó előírások. A második részben a tisztviselőkre és tanácsstagokra, a helyi census lefolytatására és a törvény kiegészítésére vonatkozó szabályozások. Keltezése vitatott, valószínűleg a Kr. e. 1. sz. közepe tájára tehető.

Az előzőeknél jóval nagyobb terjedelmű a hispaniai Urso város törvénye a *lex Ursonensis* más néven *lex Coloniae Genetivae Iuliae*.²³ E coloniát a korábbi pompeianus település helyén Caesar alapította 45 körül és maga a törvény is 44 végére 43 elejére keltezhető. A törvényből több részletben kerültek elő töredékek a 1870-71-ben és 1925-ben, majd a legfrissebbeket 2006-ban publikálták, így ma az eredeti törvény 13–19., 61–106., 123–134. fejezetei olvashatók kisebb-nagyobb hiányokkal. A törvény felépítése nem annyira logikus, mint Flavius-kori társaié, de a különböző törvénycikkek többé-kevésbé tematikus egységekben helyezkednek el. A törvényt néhány helyen később átdolgozták (pl. szerepel utalás Baeticára, amely Caesar idejében még nem létezett), és a ránk maradt formájában a Flavius-korból származik.²⁴

Nem köztársaságkori, de itt érdemes tárgyalni a vitatott azonosítású ún. *fragmenta Lauriacensiát*. Ezek a töredékek lényegében olyan bronztábla-darabok, amelyeket feltehetően beolvasztás és újrafelhasználás céljára hordtak össze. Vannak köztük Severus-kori városi törvénytöredékek is, de hogy ezek egy városhoz tartoznak-e, és az a város Lauriacum volt-e, vitatott.²⁵

A Flavius-kori hispaniai törvények

A városi törvénytöredékek terjedelmre és darabszámra is legnagyobb csoportját a Flavius-kori hispaniai városi törvénytöredékek alkotják, mivel pedig dolgotunk ezek egymáshoz való kapcsolatának vizsgálatát tűzte ki célul, e töredékeket részletesebben is tárgyalnunk kell. Közös sajátosságuk, hogy sokkal nagyobb hasonlóságot mutatnak egymással, mint a többi, fent tárgyalt törvény.

Az első két törvénytöredéket, a *lex Salpensana* és a *lex Malacitana* egy-egy tábláját 1851-ben találták fazekasok a spanyolországi Málaga mellett egy agyaglelőhelyen. Mivel a táblák eredetileg vászonba voltak csomagolva – ennek maradványait megtalálták –, feltételezhető, hogy szándékosan rejtették el ezeket.²⁶ Nem tudjuk, hogy Salpensa város törvénye hogyan és mikor került Malacába, sem azt, hogy miért és mikor rejtették el e két bronztáblát. A szövegekben szereplő uralkodónevek alapján már megtalálásukkor bizonyos volt, hogy a táblákat Domitianus uralkodása alatt (81–96) vésték, mivel az uralkodólistákon ő szerepelt élő uralkodóként. A *lex Salpensana* szövege utalt a tisztségviselők hivatalviselés révén történő római polgárrá válására,

sarnak, hanem Augustusnak tulajdonítják, és ennek a *lex Iulia municipalis* Domitianus kori átdolgozása lenne az ún. *lex Flavia municipalis* (ezen elmélet első megfogalmazói Wlassak nyomán: Giménez-Candela 1983. és d'Ors 1983.).

²³ Lásd: Crawford 1996. 393–460., az új töredékekhez Caballos Rufino 2006., magyarul Janzsó – Szabó 2009. 21–50.

²⁴ Caballos Rufino 2006. 402–411. szerint Kr. e. 20 és Kr. u. 24 közötti.

²⁵ Szöveget a korábbi irodalom rövid értékelésével lásd: Crawford Appendix 2 In González 1986. 241–243., újabban lásd: pl. Grassl 2003. (egy városi törvény és az Lauriacumé).

²⁶ Lásd: Rodríguez de Berlanga 1853.; Mommsen 1905.; González 1990. 101–123.; külön kommentár a *lex Malacitanához* Spitzl 1984., új kiadása Stylow 2001. (Érdemi új olvasattal is!)

így az is bizonyos volt, hogy e törvény Vespasianus 70-es évek elején történt jogadományozásának következményeként keletkezett. Ennek megfelelően fogalmazódott meg az a feltételezés, hogy a lex Salpensanában fennmaradt 21-29. caputok, és a lex Malacitana 51–69. caputja ugyanazon törvényhozási folyamat termékei, sőt ugyanazon minta másolatai lehettek.²⁷

Ez a gyanú erősödött meg az 1981-ben talált, majd első ízben 1986-ban publikált *lex Irnitana* révén, amely a legterjedelmesebb ránk maradt városi törvény.²⁸ Eredetileg tíz számozott bronz-táblából állt, melyek közül a 3., 5., 7–10. táblák maradtak ránk. Mivel a 3. tábla szövege jelentős egyezéseket mutatott a lex Salpensana szövegével, a 7. tábláé pedig a lex Malacitanáéval, magától értetődően adódott az a következtetés, hogy léteznie kellett egy mintaszövegnek,²⁹ amely a vespasianusi jogadományozás révén municipiummá vált települések törvényeinek szolgált alapul. Bár a lex Irnitana szövegében az egyes caputok nincsenek megszámozva, a másik két törvényvel való átfedések miatt utólag megszámozhatóak, így a lex Irnitana 3. táblája a mintaszöveg 19–31. caputját tartalmazza, míg a 7–10. táblák a 59–97. caputokat, sőt az 59-től visszafelé az 51. caputig – nagyjából a lex Irnitana elveszett 6. táblájának utolsó $\frac{2}{3}$ része – a szöveget még ki lehet egészíteni a lex Malacitana segítségével. Az 5. táblának nincs párhuzamos szövege, így az ezen található caputokat A–L. betűkkel szokás jelölni.³⁰ A lex Malacitanával való kiegészítés révén az eredeti mintaszöveg kb. 70%-a olvasható (elveszett az 1–18. caput, a 30. és az A. közötti caputok, amelyek eredetileg a 4. táblán voltak, és az L. és az 51. caputok közötti 1-2 caput a 6. tábláról).

Az 1904-ben talált *lex Italicensis* származási helye vitatott, így elképzelhető, hogy nem a mai Itálica, hanem Cortegana területén álló ókori városhoz tartozott. A szabálytalan betűkép alapján egyes kutatók a 2–3. századra kelteznek, de többnyire a Flavius-kori keltezés az elfogadott. A töredék két egymás melletti hasábjából tartalmaz néhány sort, a 90. caputból és a Sanctióból.³¹ Különlegessége, hogy hiányoznak belőle a lex Irnitánában a Sanctiót követő caputok, viszont e caputokról nem tudjuk, hogy az összes érintett településre vonatkoztak-e vagy csak Irnire, esetleg a települések egy adott csoportjára.³²

Mivel a lex Irnitánát nem régészek, hanem kincsvadászok találták, és eredetileg a nagyobb töredékek is három különböző múzeumba kerültek, a spanyol régészek nekiláttak átvizsgálni a különböző gyűjteményeket, hogy a lex Irnitana összes darabját összegyűjtsék. E kutatásnak és az újabb leleteknek köszönhetően további Flavius-kori törvénytöredékek kerültek elő.

A nagyjából 20 fragmentumból álló *lex Villonensis* első darabja már a 19. sz. vége óta ismert

²⁷ A lex Villonensis egy korai töredéke alapján már d'Ors 1964. 106. kimondja ezt: a „per quem steterit...” mindkét másolaton megfigyelhető ismétlődése alapján.

²⁸ A szöveg az elmúlt 25 évben több kiadást is megért, legalaposabb kiadás fényképekkel, epigráfiai és paleográfiai elemzéssel, de szövegjavítások nélkül Fernández – del Amo 1990., a korábbi szövegjavítások, olvasatok döntő többségét tartalmazza angol kommentárral González 1986. javított új kiadása González 2008a., a szöveggel ellentétben a kommentár sajnos nem lett frissítve, így időnként nem illik a módosított szöveghez. (A legújabb kiadás Wolf 2011., de ennek problémáihoz lásd: a kötetben található recenziómat.)

²⁹ E mintaszöveg létét tagadja Torrent, míg mások a lex Flavia municipalisszal (pl. Giménez-Candela 1983.), egy bizonyos lex Latival (Lebek 1993. 160–164.; Stylow 1999. 233–234.) vagy egy nem törvényerejű mintával számolnak, ehhez lásd: 12. jegyzet.

³⁰ A szakirodalomban különböző becslések alapján számokkal is szokták jelölni, én az egyértelműség kedvéért maradok a González 1986. által bevezetett betűknél.

³¹ González 1990. 125–129.; a származási hellyel kapcsolatban lásd: Canto 1986. és González 1987.

³² Vö. Mourgues 1987. A kérdés a mai napig nem került nyugópontra.

volt,³³ ezt egészítette ki A. d'Ors 1964-ben egy újabb töredékkal,³⁴ majd ugyan³⁵ és J. González³⁶ még négygel az 1980-as évek elején, ekkor még egy hibás -ilipo- olvasat miatt lex Basiliponensis néven Basilipo városának tulajdonították. Végül 1991-ben és 1992-ben egymástól függetlenül F. Fernández Gómez³⁷ és J. González³⁸ adták ki a szöveget az újabb töredékekkel együtt, ekkor már a helyes lex Villonensis olvasattal.³⁹ E töredékek általában pár soros, pár szavas-szótagos bronzdarabok, de a lex Irnitana illetve a lex Malacitana szövege alapján nagy biztonsággal ki-gészíthetők,⁴⁰ így tudjuk, hogy a 64–71. caputokhoz tartoznak.

F. Fernández Gómez 1991-es dolgozatában publikálta még az ún. *ley modelót*,⁴¹ amely a 67–68. és a 71. caputokból tartalmaz töredékeket.⁴² E szöveg sajátossága, hogy a sorok sokkal hosszabbak,⁴³ mint a többi törvényátlánál, mivel azokon a szöveget hasábokra osztották, míg itt, úgy tűnik, nem. Továbbá az, hogy a számadatok helyét üresen hagyták.⁴⁴ Ebből nem indokolt azt a feltételezést levonni, hogy esetleg előre gyártott bronztáblákról lenne szó, és az üresen hagyott helyeket utólag kitölthette az adott város a saját adataival, mivel egy fennmaradt törvény-szövegben sem mutatható ki, hogy a településre vonatkozó egyedi adatokat (pl. a település neve) utólag írták volna be (azaz más véső, más kéz). Inkább azt kell valószínűsíteniünk – és innen kapta a törvény a modern, spanyol nevét –, hogy ez a mintaszövegnek egy olyan másolata volt, amelyet egy jelentős, forgalmas településen kifüggesztettek,⁴⁵ és innen másolhatták le az érintett települések megbízottai a szöveget papiruszra vagy viasz táblára, amelyről majd a saját törvényátlájukat mintázták. Lamberti vitatja a *ley modelo* illetően értelmezését, mondván, a vésők (lapicidi) papirusztekercsről másoltak, továbbá a bronz-modell gazdaságtalan és nem praktikus.⁴⁶ Fernández azonban nem vésőkről (grabadores), hanem másolókról beszél (copistas),⁴⁷

³³ Bruns 1909. 157. (nr. 31.)

³⁴ D'Ors 1964.

³⁵ D'Ors 1985.

³⁶ González 1983.

³⁷ Fernández 1991. 121–125.

³⁸ González 1992. Sajnos mindkét kiadás meglehetősen sok hibát tartalmaz, a szöveg helyes megállapításához mindenképpen figyelembe kell venni a Gonzáleznél közölt fényképeket is, új, javított kiadás: González 2008b.

³⁹ A mai napig feltűnik a felsorolásokban a lex Villonensis mellett a lex Basiliponensis, pl. Torrentnél is (lásd: 6. jegyzet).

⁴⁰ Az apróbb töredékek azonosítási módszertanának szemléltetéséhez kiváló: Caballos Rufino 1993. 157–162.

⁴¹ Magyarul modell-törvény, azért a spanyol kifejezést használom e törvény esetében, hogy véletlenül se keveredjen e konkrét törvény és a d'Ors által feltételezett, de ránk nem maradt modell-törvény, a lex Flavia municipalis.

⁴² Fernández 1991. 125–127.

⁴³ Párszavas / -betűs töredékek alapján onnan tudunk következtetni a sorhosszra, hogy az egymás alatt lévő töredékes szavak között, ha kiegészítjük a szöveget, mekkora lesz a „távolság”.

⁴⁴ Bizonyos számadatok, büntetési, bíráskodási tételek nem voltak azonosak a különböző törvényekben, pl. lex Irnitana 69-ben 500 sestertiusnyi perérték szerepel, míg lex Malacitana 69-ben 1.000 sestertius.

⁴⁵ Erre hispaniai példa a SC de Gn. Pisone patre 170–172: item hoc s(enatus) c(onsultum) {hic} in cuiusque provinciae celeberrima{e} / urbe eiusque i<n> urbis ipsius celeberrimo loco in aere incisum figere/tur, itemq(ue) hoc s(enatus) c(onsultum) in hibernis cuiusq(ue) legionis at signa figeretur. „(...az ment határozatba, hogy) ... ugyanígy, hogy ez a senatusi határozat tűzessék ki bronzba vésve valamennyi provincia legnépesebb városában, mégpedig az illető város leglátogatottabb helyén, és ugyanígy tűzessék ki ez a senatusi határozat valamennyi legio téli szállásán a hadijelvények közelében.” Borzsák I. fordítása. Hasonló rendelkezés a szintén hispaniai Tabula Siarensis I1b23-27-ben az egyes városokra vonatkozóan.

⁴⁶ Lamberti 1993. 206.

⁴⁷ Fernández 1991. 126. „Creemos, por tanto, más probable, que se trate de un modelo para ser utilizado por los copistas.” (kiemelés tőlem).

azaz a vésők számára készített másolatok mintája e bronztábla. Hogy egyes hivatalos szövegeket különböző középületek falain elhelyezett (bronz)táblákról másolták, arra bőséges bizonyítékot nyújt a szokásos „*descriptum et recognitum ex tabula aenea, quae est fixa/proposita in...*”⁴⁸ és hasonló formulák.

Az 1983-ban publikált *lex Ostipponensis* a 62–63. caputokból tartalmaz töredékeket, semmi egyedi sajátossága nincs.⁴⁹

A legújabb jelentősebb töredék az ún. *tabula corrigida*, amelynek két töredékét 2005-ben publikálták, és amelyek a 27. valamint a 31. caputok egy részét tartalmazzák.⁵⁰ E töredék sajátossága, hogy a 27. caput – az első sora előtti töredékek alapján – a többi törvényben található sorrendnek megfelelő 30. caput után következett. Ezt a szöveg kiadója szerint egyedi anomáliának kell tekintenünk, melynek oka a caputok esetleges számozatlansága is lehetett.⁵¹

Az 1995-ben publikált *duratóni töredék*⁵² nem illeszthető be az eddig ismert szövegekbe, d’Ors rekonstrukciója,⁵³ amely az elveszett 17. caput végéhez és a 18. elejéhez sorolná, teljességgel alaptalan és ellentmond a tényeknek.⁵⁴ Ennek megfelelően szövegen belüli elhelyezkedése, pontos kiegészítése továbbra is eldöntetlen, így a továbbiak szempontjából sem lesz jelentősége.

A fentiekén kívül még számos olyan apróbb töredék ismert, amelyek betűképe, az íráshorodó anyaga, méretei stb. alapján szintén Flavius-kori törvényekhez tartozhatnak, de pontos azonosításuk többnyire bizonytalan, mivel vagy túl aprók, vagy nem illeszkednek a ránk maradt szövegbe.⁵⁵

A fenti Flavius-kori hispaniai törvénytöredékek között több helyen van átfedés, melyek közül a legjelentősebbek: *lex Salpensana* ~ *lex Irnitana* 21–29. caputok; *lex Malacitana* ~ *lex Irnitana* 59–68.; *lex Villonensis* ~ *lex Irnitana* 64–70. (a 69. elejéig a *lex Malacitanával* is); *ley modelo* ~ *lex Irnitana* 67–71. (67–68-ban a *Malacitanával* is). Látható, hogy a legnagyobb terjedelmű *lex Irnitana* az összes többi töredékhez párhuzamos szöveghelyet nyújt, kivéve a *lex Malacitana* 51–59-et, amely a *lex Irnitana* elveszett 6. tábláján lehetett, a 64–71. caputok esetében pedig helyenként négy párhuzamos hellyel is rendelkezünk (*Irnitana*, *Malacitana*, *Villonensis*, *ley modelo*). E párhuzamos szövegek közötti nagyfokú hasonlóság miatt a mai tudományos közvélekedés az, hogy léteznie kellett egy közös mintaszövegnek, amelyről az egyes városok törvényeinek

⁴⁸ Pl. FIRA I 424–427. nr. 76.: „... lemásoltatta és hitelesítette azon bronztábla alapján, amely a Caesareum Magnumban van kifüggesztve, a második lépcsőn felmenve a jobb oldali oszlopcarnok alatt, a márvány Venus temploma mellett a falon, amelyen írva van az ...” Rihmer Z. fordítása. Lásd még: Suet. Cal. 41.1: „Ezeket az adórendeleteket kihirdetette, de nem függesztette ki, így az emberek sok vétséget követtek el, minthogy az írott szöveget nem ismerték. Végül a nép követelésére kifüggesztette, de egy olyan szűk zugban és olyan apró betűkkel írva, hogy lehetetlen volt lemásolni (describere).” Kis F. és Kopeczky R. fordítása.

⁴⁹ González 1990. 133–134.

⁵⁰ Caballos Rufino – Fernández 2005. 269–276.

⁵¹ Caballos Rufino – Fernández 2005. 273., nincsenek számozva a caputok pl. a *lex Irnitana*-ban. A feltehetően utólag megszámozott *lex Ursonensis*-ben is van példa javításra, amely valószínűleg azért következett be, mert a véső kihagyta a 129. caputot és a 130. elejét, majd ezt észrevéve, kitörölte a 128. végétől a 131-ig, és erre a helyre pótolta kisebb betűkkel a kimaradt szöveggel együtt az immár teljes szöveget, vö. Crawford 1996. 395. Akár hasonló utólagos pótlás történhetett itt is, mivel egy előzőleg már felírt, majd kivésett szöveg helyére került a ránk maradt részlet.

⁵² Del Hoyo 1995.

⁵³ D’Ors 1993.

⁵⁴ Vö. Illés 2007. 12. 2. jegyzet.

⁵⁵ Lásd pl.: Fernández 1991; González 1999; Caballos Rufino – Fernández 2002; Tomlin 2002; Caballos Rufino – Fernández 2005; Saquete–Iñesta 2009.

a szövegét másolták – esetleg néhány közbeeső közvetítő példány révén.⁵⁶ Ugyanakkor azonban minden témával foglalkozó kutató elismeri, hogy vannak különbségek is e szövegek között, amelyek egyrészt az egyes településekre jellemző adatokban (pl. a városi tanács létszáma, a település saját neve, bizonyos perértékhatarok), másrészt a rövidítések feloldásában vagy meghagyásában, helyesírási sajátosságokban valamint íráshibákban nyilvánulnak meg.⁵⁷

Torrent e feltételezett közös mintaszöveg létét tagadó elméletének elfogadását vagy elutasítását alapvetően az határozza meg, hogy közös mintaszöveg léte esetén is magyarázhatóak-e a párhuzamos helyeken található eltérések, valamint hogy a Torrent által vázolt folyamat⁵⁸ kielégítően magyarázza-e a törvényszövegek között fennálló nagyfokú hasonlóságot. Ennek eldöntése előtt azonban néhány elvi problémára kell felhívni a figyelmet.

Elvi megjegyzések

Torrent véleménye szerint a lex Malacitana és a lex Salpensana ugyanúgy előzményei a lex Irnitanának, mint pl. a lex Tarentina vagy a lex Ursonensis, csak időben és szövegszerűen is közelebb állnak hozzá.⁵⁹ A rendelkezésünkre álló források azonban ezt egyáltalán nem támasztják alá, mivel valójában a lex Salpensana, a lex Malacitana és a lex Irnitana a hagyománynak azonos szintjén állnak. Torrent ugyanis elköveti a szakirodalom szokásos hibáját:⁶⁰ a lex Malacitanát és a lex Salpensanát – a korábbi⁶¹ szakirodalomnak megfelelően – a 80-as évek elejére keltezi, míg a lex Irnitana a 90-es évekre. Az egyes törvények keletkezésének 80-as évek elejére történő keltezése a lex Irnitana megtalálása előtt valóban helyesnek tűnt, mivel Domitianus neve mellett nem szerepelt a legkésőbb 83 végére felvett Germanicus győzelmi jelző, amelyet ő titulaturájában következetesen használt.⁶² A lex Irnitana bronzba vésését viszont az ún. Domitianus-levél, amelyet az íráskép alapján a törvény szövegével együtt véstek fel,⁶³ 91. október 11. utánra keltezi. Ugyanakkor ebben a törvényben, amelyet tehát mindenképpen a Germanicus jelző felvétele után véstek fel, sem szerepel a Germanicus jelző, ebből következően ezt a többi törvény esetében sem használhatjuk fel keltezésre! Így nem marad érv a lex Malacitana és Salpensana 80-as évek elejére történő keltezése mellett.⁶⁴ Emiatt a két törvényt nem helyezhetjük mechanikusan a lex Irnitana elé, s így azt sem feltételezhetjük, hogy lex Irnitana mintái között szerepeltek. Sőt,

⁵⁶ Galsterer 2006. 47. szerint a római minta (lex Flavia municipalis) és a bronzba vésett szöveg között volt egy papiruszmásolat, amely már tartalmazta a helyi adatokat (e közbeeső másolat szükségességéről lásd: 79. jegyzet), míg d’Ors 2006. 766. több közbeeső másolattal számol: a lex Flavia municipalis után következik egy, a helytartónál található provinciális mintapéldány, majd még egy másolat, amelyet erről a mintáról készítettek, de már a helyi adatokkal kiegészítve, végül a bronzra vésett szöveg.

⁵⁷ A különbségekről részletesebben lásd pl.: González 1993. 117–119. és d’Ors 2006.

⁵⁸ A korábbi törvények „histórica secuenciája” és a Flaviusok rendelkezései határozzák meg a törvények szövegét, és ebből fakad a nagyfokú hasonlóság.

⁵⁹ „Estas afirmaciones permiten afrontar con total claridad la importancia de la secuencia histórica de las leyes municipales desde la lex Tarent. a la Irn., cuyo contenido normativo tiene claros antecedentes, siendo mas cercanos las leges Salp. y Mal., pero también encontramos reglas análogas en Tarent. Urs., en los bronzes de Veleia y Ateste, ...” Torrent 2011b. 126. „Pensemos que Irn. 29. reproduce Salp. 29., lo que nos permite calibrar la secuencia histórica de la legislación municipal.” Torrent 2011b. 108. 403. jegyzet.

⁶⁰ Vö. pl. Muñoz Coello 1984-1985. 165.; Wolf 2006-2007. 5.

⁶¹ Értsd a lex Irnitana publikálása előtti. Pl. Mommsen 1905. 284.

⁶² Vö. Martin 1987. 182–187.

⁶³ A 10. tábla paleográfiai sajátosságaihoz általában lásd: Fernández – Del Amo 1990. 65-69.; kifejezetten a levéllel kapcsolatban lásd: González 1986. 238. és Mourgues 1987.

⁶⁴ Erről bővebben lásd: Illés 2009a. (A 83. év végi terminus ante quem a mintaszövegre vonatkozik.)

mivel e törvények szövegei egymás független hibáit kölcsönösen nem veszik át, de rendelkeznek más hasonló jellegű hibákkal és így nem feltételezhetjük, hogy a másik, korábbi példány hibáit tudatosan javították volna,⁶⁵ nincs okunk feltételezni, hogy – az időrendi sorrendtől függetlenül – a ránk maradt töredékek közül bármelyiket is közvetlenül egy másikról másolták volna.⁶⁶ Természetesen ilyen egymásról történő másolás előfordulhatott,⁶⁷ de a ránk maradt törvények esetében ez nem mutatható ki az *errores separativi* miatt, így a közöttük fennálló hasonlóságok mégis inkább egy közös mintára mutatnak, nem pedig arra, hogy e hasonlóságokat az okozta, hogy egymás előzményeiül szolgáltak, mint ahogyan azt Torrent véli.

Igaza van Torrentnek abban, hogy a korábbi törvények között is voltak nagyfokú hasonlóságok, de ezek főleg egyes *caputokra* vonatkoztak, míg a flaviusi törvények esetében nem csak az egyes – mégpedig minden egyes! – *caputok* megszövegezése, de a sorrendjük is azonos.⁶⁸ Továbbá az egyes *caputok* szó szerinti egyezése is beleillik a korábbi fejlődésbe, mivel már a Kr. e. 1. századból is vannak erre példák, ahol csak az adott településtípusra vonatkozó részeket cserélték le, változtatták meg, illetve – Wolf szerint – bővítették a finomodó jogi terminológiával. A korábbi fejlődésben azonban nem egy közös mintát használtak fel, mivel csak egy-egy *caput* egyezik, nem pedig a törvények teljes szerkezete és összes *caputja*.⁶⁹ Ennek megfelelően a korábbi törvények egyes apróbb részeinek hasonlósága nem érv a mellett, hogy a flaviusi törvények *teljes szerkezetének* és *felépítésének*, *valamennyi caputjának* hasonlósága közvetlen közös minta nélkül, pusztán az egységes jogi hagyomány alapján is létrejöhetett. Bár ennek ellenére valóban kialakulhatott egy „kánon”, amiről mi nem tudunk, mivel bő 120 év fejlődése vész el számunkra,⁷⁰ és valóban el kell ismernünk a korábbi törvények jelentős hatását. Azt is

⁶⁵ Pl. Sal. hibás *consequentur* (sA5) és *de/tulerant* (sA21/22) alakjai helyett Irn. párhuzamos helyein a helyes igealak szerepel (*consequentur* iIIIA46 és *detulerint* iIIIB11). Nem feltételezhetjük azonban, hogy Irn. másolója – amennyiben Sal.-ról másolt – ezeket tudatosan javította volna, mivel hasonló jellegű hibák Irn.-ben is vannak, pl. a Sal. helyes *consequentur* (sA13) alakja helyett *consequerentur* (iIIIA55) vagy a Sal. helyes *profiscetur* (sA26) alakja mellett a hibás *profisceretur* (iIIIB18) és viszont. (*Errores separativi*, vö. Havas 1998. 74., a szövegkritikáról bővebben: West 1999.)

⁶⁶ A szövegek közötti eltérésekről részletesen lásd lent.

⁶⁷ Közös minta esetén is valószínűtlen, hogy csak egyetlen példányról másolták a szövegeket, inkább e közös minta is több lépcsőfokon, másolaton keresztül jutott el rendeltetési helyére (vö. 56. jegyzet). Ha elég töredékünk lenne, akkor talán a közös minta másolatai között is különbséget tehetnénk, különböző „másolatcsaládokat” felállítva, mivel pl. a *lex Malacitana* és *Villonensis* rendelkezik olyan közös hibával, amellyel a *lex Irnitana* nem. De a rendelkezésünkre álló feliratos anyag alapján ez – egyelőre – nem igazolható minden kétséget kizáróan, mivel e közös hiba nem elég egyedi. Kontamináció feltételezésére nincs okunk, mivel felesleges lett volna két helyről is – pl. a minta egyik hivatalosan kiállított másolatáról és a szomszéd, már törvénnyel rendelkező településről – beszerezni és összevetni a szöveget.

⁶⁸ Kivéve két, egyéb szempontból is rendhagyó esetet (*tabula corrigida* és *lex Italicensis*, lásd fent), illetve a lentebb tárgyalandó eltéréseket.

⁶⁹ Lásd: Wolf 2006-2007. Wolf által is tárgyalt hasonló törvénycikkek: *lex Ursonensis* 104 ~ *lex Mamilia* 54; *lex Ursonensis* 77 ~ *lex Tarentina* 5 ~ *lex Irnitana* 82. Bár hasonlóságok vitathatatlanok, fel kell hívnunk a figyelmet arra az apróságra, hogy Wolf figyelmét elkerülte az a tény, hogy a kéziratos formában hagyományozódott *lex Mamilia* egyes helyein (pl. a kéziratokban *fossae limites* szerepel a *fossae limitales* helyett, *pecuniaeque* az *eiusque pecuniae* helyett) az általa idézett szöveg éppen a *lex Ursonensis*re alapul, azaz ezekben az esetekben az eredeti szövegek hasonlósága nem olyan mértékű, mint az idézett helyekből tűnik. Mindez Wolf érdemi mondanivalóját nem érinti.

⁷⁰ A flaviusi törvények a Kr. u. 80-as évek elejétől jelennek meg, míg ezt megelőzően a legkésőbbi ránk maradt törvények a Kr. e. 40-es években keletkeztek: a *lex Ursonensis* eredeti szövege 44–43-ban, a *tabula Heracleensis* és a *lex Tarentina* is legkésőbb ekkor, bár lehet, hogy jóval korábban.

elképzelhetőnek tartom, hogy az addigi hagyományra („secuencia histórica”) támaszkodva egy konkrét közös minta nélkül is nagyfokú hasonlóságok jöjjenek létre, mivel, bár Torrent ezt nem mondja, ezt a véleményét alátámaszthatja az edictum perpetuum, amely eredetileg évenként változó gyűjtemény volt, de utóbb – azáltal, hogy az egyes tisztségviselők felhasználták elődeik edictumait – egyre inkább állandó formát nyert, majd Hadrianus alatt rögzítették a tartalmát, vagy hasonló eredményre vezethetett a Lamberti által feltételezett kancelláriai „dosszié”.⁷¹ Azaz a városi közigazgatásra vonatkozó törvények lehettek olyan állapotban a Flavius-korra, mint az edictum perpetuum nem sokkal a végleges megszövegezése előtt, így a nagyfokú tartalmi hasonlóság valóban magyarázható lenne közvetlen közös mintának szánt szöveg nélkül is, amennyiben az egyes törvények szerkesztői egymástól függetlenül, pusztán a hagyományos beosztást és szövegezést követték, nem pedig egyetlen direkt közös mintát. De Torrent az egyes törvények forrásai közé sorolja – helyesen – a Flaviusok rendelkezéseit is,⁷² amelyeknek viszont – mivel a Flaviusok alatt még nem képezik a közös hagyomány részeit, azaz még nem állandósultak – meg kellene bolygatniuk a közös hagyománynak köszönhető egységet, pl. a sorrendet, vagy az érintett caputok megszövegezését.⁷³ Azonban ez láthatóan nem következik be, a szöveg e flaviusi rendelkezések által feltehetően érintett része is ugyanolyan hasonlóságot mutat, mint a többi, így nem beszélhetünk a Flaviusok előtt kialakult kánonról, legfeljebb a Flaviusok alatt kialakuló kánonról,⁷⁴ de ezzel már majdnem ott vagyunk a Flavius-kori közös mintánál. Végző soron az a kérdés, hogy mekkora a hasonlóság, mivel ha valóban szó szerinti, akkor ez a Flaviusok alatt kialakuló kánon – már ha egyáltalán beszélhetünk ilyen kánonról – nem más, mint egy közös mintaszöveg.

Eltérések az egyes töredékek szövege között

Hogy Torrent a közös mintaszöveget a jelentős hasonlóságok ellenére is könnyedén elveti, annak az lehet az oka, hogy a ténylegesnél jóval nagyobb jelentőséget tulajdonít a törvénytöredékek szövege közötti eltéréseknek, mivel véleménye szerint, „mára már felülkerekedett az a meggyőződés, hogy vannak különbségek (ti. a különböző töredékek között).”⁷⁵ Ezt a véleményét X. d’Ors 2006-os munkájával támasztja alá, de a „variantes-t” (írás-változatok) teljességgel félreérti, d’Ors ugyanis maga is egy közös minta létevel számol, a változatokat a különböző másolási szinteknek, egyes írnokok sajátosságainak tulajdonítja,⁷⁶ – valószínűleg helyesen. Ráadásul a „mára már” is félrevezető, hiszen korábban is minden kutató elismerte, hogy az akár szó szerinti hasonlóságok mellett vannak eltérések is. A tényleges kérdés tehát nem az eltérések léte vagy nemléte között van, hanem e vitathatatlanul fennálló eltérések helyes értelmezésében, azaz e különbségek olyan mértékűek, típusúak, amelyek kizárják egyetlen közös minta létét, vagy olyanok, amelyek közös minta esetében, pusztán másolási hibákkal, helyesírási sajátosságokkal is magyarázhatóak.

⁷¹ Lásd: 13. jegyzet.

⁷² Lásd: 6. jegyzet.

⁷³ Ilyen hely például a Sal.-ban és Irn.-ben is szereplő 21–23. caputok, amelyek a Flaviusok polgárjog-adományozására utalnak.

⁷⁴ Hogy a Flaviusok után hogyan fejlődött tovább a városi törvények szövege, esetleges kánonja, nem tudjuk, a fragmenta Lauriacensia párhuzamos helyeket felmutató szövege (különösen a 25. caputtal, lásd: González 1986. 242.) nem elegendő annak bizonyítására, hogy az egész szöveg véglegessé vált, mivel egy-egy caput ilyen mértékű egyezésére már korábról is volt példa.

⁷⁵ Torrent 2011b. 12. 3. jegyzet „Hoy se va abriendo paso la convicción de la existencia de variantes.”

⁷⁶ D’Ors 2006.

Számszerűleg valóban rengeteg eltérést találunk a párhuzamos helyek között, átlagosan a lex Irnitana minden párhuzamos hellyel rendelkező sorára jut legalább egy. De az eltérések számszerű nagyságából nem vonhatunk le semmiféle következtetést a közös mintára vonatkozóan, mivel közös mintát követő szövegek esetében is találhatunk jelentős számú eltérést: a Senatus Consultum de Gn. Pisone patre több példánya is fennmaradt Hispaniában, s ezek ugyanannak a senatusi határozatnak a másolatai,⁷⁷ így közös mintájuk léte vitathatatlan. Mégis a mintegy 176 sornyi szöveg két legnagyobb töredékét tartalmazó A és B példány 125 sornyi párhuzamos helyén 140 eltérést sorol fel a szöveg 1996-os kiadása.⁷⁸ Vagy gondolhatunk akár az ókori szerzők kéziratos hagyományára is, bár a párhuzam itt annyiban sántít, hogy jóval több idő és alkalom volt a tévedésre, de mégis felhasználható, amennyiben ezek alapján már tisztában vagyunk a tipikus másolási hibák jellemzőivel. Azaz a feladat valóban nem az eltérések („variantes”) létének vagy nemlétének igazolása, hanem a vitathatatlanul létező eltérések helyes értékelése.

Amennyiben Torrent véleményét elfogadjuk – ti. hogy az egyezések oka a közös hagyomány léte, az eltéréseké pedig a közös minta hiánya –, úgy azt várnánk, hogy az eltérések legalább egy része eltérő megfogalmazású, de értelmileg és grammatikailag helyes szöveg lesz. Természetesen az értelmileg vagy nyelvtanilag helytelen alakok semmilyen információval nem szolgálnak a közös mintára vonatkozóan, mivel ezek egy közös minta esetén is ugyanígy létrejöhetnek másolási hiba eredményeként és éppen hibás voltuk miatt anomáliának, egyedi hibának tekintendők. Sőt, még ha feltételezzük is, hogy nem volt közös minta, lennie kellett egy „egyéni” mintának, amely nem egyezett szó szerint a ránk maradt, bronzba véssett szöveggel, mivel a D D E rövidítés hibás feloldását csak így magyarázhatjuk, mindenesetre emiatt még közös minta hiányában is legalább egyszerű másolást kell feltételeznünk.⁷⁹ Az előzőek miatt nem térek ki a rövidítésekben megmutató eltérésekre, mivel egyrészt ez X. d’Ors már részletesen tárgyalta,⁸⁰ másrészt a bizonyosan létező „egyéni” minta miatt nem adnak hozzá semmit a közös mintára irányuló vizsgálódásunkhoz.⁸¹

⁷⁷ Magyarul lásd: Borzsák 2000.; szövegkiadás kommentárral: Werner–Caballos–Fernández 1996.

⁷⁸ Eck–Caballos–Fernández 1996. 67–70.

⁷⁹ Az mC69-ben a dare damnas esto („fizessen büntetesképpen!”) kifejezés rövidítve szerepel: D D E-ként, míg az Irnitana párhuzamos helyén (iVIIA45) a D D E rövidítés egy létező, de az adott szövegösszefüggésben értelmetlen alakjára lett feloldva: decreto decurionum esto („a decuriók határozata alapján legyen!”). Ezért fel kell tételeznünk egy olyan szöveget, amelyben még helyesen D D E szerepelt, majd ezt valaki hibásan oldotta fel, és ezt a szöveget kapta végül a véső, hogy felvéssé/másolja a táblára. Van olyan vélemény, hogy a véső oldotta volna fel a rövidítéseket (Lamberti 1993. 6.), de ez valószínűtlen, mivel a vésési hibák, rossz interpunkció miatt valószínű, hogy a vésők nem is tudtak rendesen latinul, a jogi latint mindenesetre bizonyosan nem ismerték. Ráadásul Lamberti két feltételezése, ti. hogy a véső oldja fel a rövidítéseket ugyanakkor formahűen követi a papiruszminta beosztását, íti egymást, mert ha feloldja a rövidítéseket, akkor hosszabbak lesznek a sorok és így nem tudja követni a papiruszszöveg beosztását. Továbbá az egyes táblákat különböző véső („kéz”) véste (feltehetően szimultán, lásd: Fernández – del Amo 1990. 32.), így azt kell feltételeznünk, hogy előre adott volt, mennyi szövegnek kell felférnie egy-egy táblára, így nem engedhették meg, hogy a vésők maguk oldják fel a rövidítéseket, mivel ha túl sok rövidítést oldanak fel, akkor az így megnövelt szöveg már nem feltétlenül fért volna el az adott táblán. De még ha a véső maga oldotta is fel a rövidítéseket, akkor is igaz az, hogy az előtte fekvő mintát másolta, amelyben ez esetben még a D D E rövidítés szerepelt volna. [A törvénytöredékekre való hivatkozások rendszere a továbbiakban: i: Irnitana, m: Malacitana, s: Salpensana, v: Villonensis, l: ley modelo. A római szám az Irnitana esetében a táblát, a Villonensis esetében a töredéket jelöli (González 1993. alapján, hangsúlyozottan a fényképek figyelembevételével), a nagybetű a hasábot, az arab szám a sort. Pl. mD34 a lex Malacitana D, azaz 4. hasábjának 34. sora, vII/1: a lex Villonensis 2. töredékének első sora, iVIIB27: a lex Irnitana 7. táblájának B, azaz 2. hasábjának 27. sora.]

⁸⁰ D’Ors 2006.

⁸¹ A rövidítéseknek természetesen majd lesz jelentősége bizonyos eltérések magyarázatánál, pl. lásd: az egyes szám-többszám közötti váltakozást.

Az eltéréseket három csoportba sorolhatjuk: *hibák*, azaz értelmileg és/vagy nyelvtanilag helytelen valamelyik alak. *Helyesírási sajátosságok*, azaz az eltérések oka az, hogy az adott alak ugyan nem felel meg a „klasszikus” nyelvi normáknak,⁸² de nem hibás, egyszerűen a nyelv egy más rétegéhez tartozik, ennek megfelelően értelmi eltérés nincs. A fenti eltéréstípusoknak tehát – bármilyen nagy legyen is a számuk – semmi jelentőségük nincs a közös minta szempontjából, mivel a hibák egyértelműen írás/másolás során véletlenül keletkeztek, akár közös minta esetén is. Még a helyesírási sajátosságok is magyarázhatóak azzal, hogy egy, a klasszikus normarendszernek többé-kevésbé megfelelő, esetleg bizonyos archaizmusokat felvonultató „klasszikus latin” szöveget a helyi kiejtés, helyesírás stb. miatt eltérően másoltak le. Ennek megfelelően ezeket az eltéréseket egyedül arra lehet felhasználni, hogy a másoló/véső nyelvi kompetenciáját felmérjük, a provinciában beszélt latin nyelvről vonjunk le következtetéseket stb., de arra nem, hogy ezek alapján elveszük a közös mintát. Torrent szempontjából egyedül az *értelmi vagy fogalmazásbeli eltéréseknek* – azaz az adott hely nyelvtanilag korrekt, csak értelmileg tér el, vagy ha értelmileg nem is különbözik, más a megfogalmazása – van illetve lehet jelentősége, mivel ha nem egy konkrét minta volt, hanem csak egy közös hagyomány, akkor az ilyen típusú eltérések utalónak erre. Hispania esetében az ilyen értelmi/fogalmazásbeli eltérések hiánya még magyarázható lenne azzal, hogy az azonos hagyományt azonos szituációban azonos módon felhasználva azonos eredményt kapunk (pl. a municipiumot nem kellett coloniára átírni stb.). Ez ellen szól azonban az a Torrent által is elfogadott feltételezés, hogy a törvény egyes részei a Flaviusok rendelkezéseire utalnak, így ha volt is egy Flaviusok előtti hagyomány, amit az egyes törvények követhettek, ennek a hagyománynak legalább ezeken a részeken meg kellene változnia, akár a szórendet, megfogalmazást, vagy a törvényben elfoglalt helyüket tekintve.

Összegezve elmondhatjuk tehát, hogy amennyiben csak az első két csoportba tartozó eltérést találunk, az nem igazolja Torrent közös mintára vonatkozó negatív véleményét, míg ha több, a harmadik csoportba tartozó világos eltérés van, az alátámasztja. Az eltérésekre vonatkozó néhány példa rövid összefoglalás után, vizsgáljunk meg egy konkrét, Torrent által is említett szöveghelyet.

Az egyértelmű *hibák* közé tartoznak a betűtévésztesek – pl. pauciorum (iVIAA11) helyett PAVCIOAVM (mC24) vagy licebit (iVIAA46/47) helyett LICERIT (mC71) –, amelyek lehetnek teljesen véletlenszerűek, vagy okozhatta őket a hasonló kiejtés vagy íráskép,⁸³ előfordul, hogy értelmes latin szavakra tévesztenek, amelyek azonban nem illenek a szövegösszefüggésbe, pl. ac liberis (iIIIA41) helyett hac liberi (sA1); meglehetősen gyakori az egyes szám és többes szám felcserélése,⁸⁴ stb.

Számos esetben csak *helyesírásukban* különböznek a szövegek: meglehetősen gyakori az eius ~ eiius⁸⁵ vagy a proximus ~ proxumus⁸⁶ jellegű eltérés, továbbá a d t-re cserélése (zöngétlenedése) az apud, id, ad, quod szavaknál és viszont.⁸⁷ De nem tekinthetjük egyértelmű hibának a –que („és”) és –ue („vagy”) szavak felcserélését sem,⁸⁸ mivel nem feltétlenül volt olyan éles a határ e

⁸² A latin nyelv normalizációjához lásd: Adamik 2009. 196–236, a későbbiekhez különösen 200., 214–216.

⁸³ Pl. az I-E tévesztésnek mindkettő oka lehetett, pl. sententiam iIIIB47 ~ sentintiam sB7.

⁸⁴ Pl. ue/nerint iIIIB4/5 ~ uenerit sA17; dicat iVIB40 ~ dicant mD50; incolaeue iVIAA11 ~ incolaeue mE68 stb.

⁸⁵ Pl. eiius iIIIB9, iIIIB49, iIIIB51, de eius sA20, sB9, sB10, ehhez lásd: Leumann 1977. 127.; d’Ors 2006. 289–290.

⁸⁶ Pl. proximis iIIIB37, iIIIB39 és iIIIC26, de proxumis sA42, sA44 és sB38, ehhez lásd: Leumann 1977. 87–89.; d’Ors 2006. 787., Quint. 1.7.21, továbbá Adamik 2009. 214–215.

⁸⁷ Pl. it iIIIB18 és iIIIB28, de id sA27 és sA35; apud iIIIC4, de apud sB19; at iVVIC23, de ad mE17; quot iVVIC26, de quod mE22/23 és vV4; ehhez lásd: d’Ors 2006. 788.

⁸⁸ Pl. Quaeue iIIIA43 ~ quaeque sA3; conscriptisue iIIIB21 ~ concriptisque sA29 stb.

kapcsolatos és választó kötőszó között az ókorban,⁸⁹ mint ahogy azt jelenleg vélnénk. Elképzelhető, hogy olykor a cui részeseset is „szabályosan” áll qui alanyeset helyett – és viszont – a kiejtés hasonlósága miatt;⁹⁰ stb.

Értelmi és fogalmazásbeli eltéréseket is találunk, de ott is vagy hibás lesz a végeredmény, vagy pedig csak a szórend cserélődik fel, esetleg az egyes és többes szám váltakozik.⁹¹ De az első esetben mindenképpen másolási hibát kell feltételeznünk, míg az utóbbi kettő szintén gyakran előfordul másolás során is!⁹² Közel egyenértékű alternatív változatok csak elenyészően kis számban fordulnak elő, és nem olyan mértékűek, hogy ne tételezhetnénk fel itt is másolásból fakadó eltérést. Ráadásul többnyire megállapítható, hogy melyik a helyes változat, így – jogosan feltételezve, hogy a szöveget összeállító kancelláriai, vagy helytartói stáb jól ismerte a latin nyelvet és a standard kifejezéseket – ezeken a helyeken is inkább helyi, provinciális „romlásról” lehet szó. Például: in contione (iIIIB40/41) ~ pro contione (sB1): az in contione a standard alak, mivel a többi helyen is in-nel áll a kifejezés,⁹³ bár tartalmilag a pro sem hibás. Esse se redditurum (iIIIB19) ~ esse rediturum (sA27): grammatikailag az esse se redditurum vagy az esse se rediturum alak is helyes lenne, elsősorban az iIIIB28 redierit alakja miatt mégis inkább ez utóbbi a jó megoldás, amit viszont nem találunk a szövegekben, de mindkét változat magyarázható egy eredeti esse se rediturum alakból. A Sal.-ban az esse hasonló végződése miatt eshetett ki a se visszaható névmás, míg Irn. esetében a másoló hiperkorrekciójáról lehet szó: az accusativus cum infinitivo miatt szükséges visszaható névmással (se) a másoló nem tudott mit kezdeni, azért a se redire kifejezést „se reddere ~ önmagát visszaadja” azaz „visszatér” kifejezésként értelmezte, és írt „rediturum ~ visszamegy”, helyett „rediturum ~ visszaad”-ot. A facturum (iIIIB26) ~ acturum (sA33) esetében szintén mindkét kifejezés értelmezhető, de a facturum felel meg a bevett formulának, illetve a megelőző facturumnak, így az acturum hiba, amely könnyen magyarázható az f kiesésével: a két értelmes, és csupán egy betűben különböző szót a másoló összetévesztette. Postulabitur (iIIIC23) ~ postulatam erit (sB36), ehhez lásd lent. Sufferatur (iVIIIB45/46 : vIII2) ~ referatur (mD58), de a referatur olvasattal kapcsolatban már González első kiadása⁹⁴ jelzi, hogy Mommsen eredeti olvasata⁹⁵ talán téves, míg az újabb kiadásában González már egyértelműen Mommsen hibás olvasatáról beszél,⁹⁶ új kiadásában Stylow is sufferaturt olvas.⁹⁷ Ennek megfelelően ez az eltérés a valóságban nem létezett. A fentiek tehát nem igazolják egy közös minta hiányát, inkább a vésők/másolók tevékenységének tudhatók be.

A tudatos értelmi fogalmazásbeli eltérések közé sorolhatóak még azok az eltérések, amelyek

⁸⁹ Vö. Paul. Dig. 50.16.53pr.: „Mikor a régiek azt mondják, a »rokonoknak és (-que) nemzetségbelieknek«, ezt vagylagosan értik, de mikor azt mondják »vagyonáról vagy (-ue) övéi gyámságáról«, gyám nem rendelhető a vagyon (feletti jogkör) nélkül.” Ford. Zlinszky J. (a „vagyonáról és övéi gyámságáról” részt módosítottam, hogy jobban visszaadja azt, amiről a latin beszél).

⁹⁰ Pl. qui iIIIB51 ~ cui sB10; quique iIIIB51 ~ cuique sB10. Ehhez lásd: D’Ors 2006. 794., lásd még: Kalinka 1943. A qui és cui kiejtésének egyezéséhez lásd: Quint. 1.7.27.

⁹¹ Ezekről bővebben lásd: a 29. caput eltéréseinek elemzésénél.

⁹² Sőt, az egyes – többes szám felcserélődéséből adódó anakoluthonok meglehetősen gyakori anomáliának számíthatnak a bonyolult felépítésű, hosszú mondatokat tartalmazó egyéb törvények esetében is, pl.: tabula Heracleensis 21 uiae erunt a uia erit helyett.

⁹³ Pl. iVIIA3, mC13 (utóbbinál hibás tárgyesettel contionem).

⁹⁴ González 1986. 168.

⁹⁵ Mommsen 195. 278.

⁹⁶ González 1990. 120.

⁹⁷ Stylow 2001. 47.

a minta vagy a „közös hagyomány” helyi viszonyokhoz történő adaptálása során szükségszerűen bekövetkeznek. Ennek az adaptációnak azonban mind d’Ors,⁹⁸ de különösen Torrent⁹⁹ túl nagy jelentőséget tulajdonít, mindketten azt feltételezik, hogy bizonyos helyeken jelentősen módosíthatók a szövegen az adaptáció során, erre azonban a ránk maradt szövegekben nem találunk példát!

Tudatos, szándékolt eltérésre, amelyet az egyes városok eltérő helyi viszonyai tettek szükségessé, csak a következő példákat találjuk. Bizonyos számadatok egyértelműen különböznek, pl. a 69. caput perértéke a lex Irnitanában és Villonensisben 500 sestertius, a lex Malacitanában 1000 sestertius, míg a ley modelóban üresen hagyták a számadatok helyét. Ez alapján feltételezhetjük, hogy egyéb perértékhatárok is változhattak városról városra, de erre nincs párhuzamos helyünk. A 31. caput minimális decurió-létszáma pedig a lex Irnitanában 63 fő, és bár párhuzamos helyünk nincs, a szöveg megfogalmazása¹⁰⁰ arra utal, hogy ez az adat is településenként változott.¹⁰¹

Emellett a városra gyakran az „id municipium ~ az a municipium” kifejezéssel utalnak, de helyenként kiírják az adott település saját nevét is. Azonban az, hogy melyiket választják a két forma közül, a párhuzamos helyeken mindig ugyanúgy jelentkezik, azaz, ha az egyik törvény adott helyén az id municipium szerepel, akkor a másik törvény megfelelő helyén is ezt találjuk. Ha pedig az egyik helyen a település saját neve szerepel, akkor a párhuzamos helyen is ezt találjuk. A fentiekben kívül egyéb egyértelműen tudatos eltérés nincs. Ennek megfelelően nem igazolható, hogy a helyi viszonyokhoz történő adaptálásból következő eltérések a hagyomány érdemi átdolgozásához vezettek volna, sőt az egyes municipiumok saját nevének azonos helyeken történő szerepeltetése is közös mintára utal. A változó adatok pedig tökéletesen magyarázhatóak azzal, hogy a mintaszövegben e később kitöltendő adatok helyét üresen hagyták.¹⁰²

Az eltérések jellegének szemléltetéséhez és értelmezésük helyes megítéléséhez érdemes részletesen megvizsgálunk a törvény 29. caputját, melyben a legjelentősebb eltérések találhatók, és melyre Torrent is utal, mondván a Sal. 29. caputját adja vissza az Irn. 29.¹⁰³ Előjáróban annyit meg kell jegyeznünk, hogy eleve nincs okunk azt feltételezni, hogy e két caput közötti eltérések szándékosak, mivel a két szöveg értelmileg tökéletesen megegyezik, a tudatos eltéréseknek, átfogalmazásoknak azonban mindig jelentésbeli, tartalmi oka van, pl. akkor, ha a minta coloniára vonatkozik, de az új szöveg municipiumra fog.¹⁰⁴ Ráadásul az eltérések egy része egyértelműen hibás eredményre vezet.¹⁰⁵

⁹⁸ D’Ors 2006. 760–761. az Irn. 73. caputja kapcsán keveselli a megnevezett apparitorest és hiányolja a lex Ursonensis 62-höz hasonló részletes szabályozást. Valójában nincs okunk érdemi változást feltételezni, mivel sehol máshol nincs ilyen jellegű eltérés, ráadásul a kevésbé részletes szabályozásnak éppen az lehetett a célja, hogy minden településre érvényes lehessen, míg a lex Ursonensis megfelelő helyének csak egyetlen, konkrét colonia viszonyaira kellett tekintettel lennie.

⁹⁹ Pl. Torrent 2010. 131.

¹⁰⁰ „...amennyien e törvény indítványozása előtt azon municipium joga és szokása szerint voltak...”

¹⁰¹ Vö. Illés 2009b.

¹⁰² Vö. Illés 2009a. 75–76.

¹⁰³ Torrent 2011b. 108. 403. jegyz. „Pensemos que Irn 29 reproduce Salp. 29., lo que nos permite calibrar la secuencia histórica de la legislación municipal.” Hogy a második tagmondatnak nincs alapja, azt már korábban láttuk.

¹⁰⁴ Wolf 2006-2007.

¹⁰⁵ Bár ebben a caputban döntő többségében Irn. szövegváltozatai a helyesebbek, nem indokolt azt feltételezni, hogy Irn. egyszerűen javítja Sal. hibáit, mivel hasonló hibák máshol Irn.-ben is vannak, továbbá előfordul, hogy Sal. hoz jobb szöveget.

Vizsgáljuk meg egyenként az eltéréseket:¹⁰⁶

- *quoi – cui* (iIIIC16/sB30): a *quoi* a *cui* archaikus formája,¹⁰⁷ így értelmi különbség nincs. Hogy ilyen jellegű eltérés közös minta esetében is előfordulhat, az jól mutatják a már említett SC de Gn. Pisone patre Hispaniában talált töredékei, amelyek ugyanazon *senatusi* határozat másolatai, de szintén találunk bennük ilyen eltérést: *cuiusq(ue)* A25 ~ *quiousque* B20; *cuius* A28 ~ *quoius* B22; *cuius* A57 ~ *quoius* B47.

- *eaue – ereue* (iIIIC16/sB30): az eltérést valószínűleg az A és az R írásképeinek hasonlósága okozta,¹⁰⁸ s az így A helyett olvasott R-nek a *res* (ügy, dolog) rövidítéseként való értelmezése,¹⁰⁹ amely az *e praepositio* után *ablativusban* állna:¹¹⁰ *e reue*, ami értelmileg helytelen.

- *pupillus pupillaue non erit – pupilli pupillaeue non erunt* (iIIIC17/sB31). Ebben az esetben is egyértelmű hibáról van szó, hiszen mind korábban (*cui, is eaue ... erit*), mind később (*postulauerit, nominauerit*) a megfelelő szavak egyes számban állnak, így a többes számú szerkesztés hibás. A hibát okozhatta egy esetleges rövidítés feloldása is, mivel a *pupillus* később *pupil-ra* rövidítve¹¹¹ szerepel, s ha itt is így szerepelt eredetileg, akkor a másoló/véső könnyen *pupilli-ként* oldhatta fel *pupillus* helyett, s ehhez igazíthatta az állítmányt is *erit* helyett *erunt-tal*, amely szintén szerepelhetett *e-re* rövidítve.¹¹² Továbbá a *pupillaue-pupillaeue* jellegű tévesztésre is vannak párhuzamaink.¹¹³ Ezenfelül az egyes és többes szám keveredése meglehetősen gyakori hibának számít,¹¹⁴ és a SC esetében is van rá példa: *defenderent* A20 ~ *defenderet* B16; *pareret* A54 ~ *parerent* B44; *debeatur* A61 ~ *debe]bantur* B50; *patitur* A61 ~ *patiuntur* B50 stb.

- *a Iiuro iu/re dicundo eiuis municipi – ab Iiuris, qui i(ure) d(icundo) p(raeerunt) eiuis municipi* (iIIIC17-18/sB31). Ebben a részben több eltérés is van. Egyszerű helyesírási sajátosság az *eiuis-eiuis* pár, amelyre számos párhuzamot találunk, és az egyes törvényeken belül sem következetes, hogy mikor melyik alakot használják.¹¹⁵ Az *a-ab* használata szintén nem következetes a szövegekben, a klasszikus nyelvi normák szerint *ab* áll magánhangzó előtt, a pedig mássalhangzó

¹⁰⁶ A rövidítésbeli eltérésekre nem térek ki, lásd: 79. jegyzet. Kontrollszövegünk az SC de Gn. Pisone patre lesz – a továbbiakban SC –, amely kb. fél évszázaddal korábbi, de szintén hispaniai másolatokból ismert, és amelyben többnyire megtaláljuk a törvényekben szereplő hibatípusokat is, de tudjuk, hogy a másolatok közös mintára alapulnak, így ezek a hiba- illetve eltéréstípusok a törvények esetében sem bizonyítanak a közös minta ellen. Az SC de Gn. Pisone patre esetében az A és B a különböző példányokat jelöli Werner – Caballos – Fernández 1996-nak megfelelően.

¹⁰⁷ Vö. Leumann 1977. 478. és Quint. 1.7.27. (Így szerepel még az iVIII A35 és iVIIIB3 sorokban is.)

¹⁰⁸ Vö. Fernández – del Amo 1990. 32., a kurzív írásképhez lásd: Cagnat 1890. 7–8. Az A – R tévesztés oda vissza működik, pl. *pauciorum* helyett *PAVCIOAVM* (mC24), *erit* helyett *EAIT* (sB34), *eaue* helyett *ERQUE* (sA36), *licebit* helyett *LICERIT* (mC71).

¹⁰⁹ Rövidítve: iIIIC55-56 de /e(a) r(e); iVIIA18 de e(a) r(e)= mC34 d(e) e(a) r(e); iVIIC5 d(e) e(a) r(e); iVIIIA3 d(e) e(a) r(e) = mE55 d(e) e(a) r(e); iVIIIA15 d(e) e(a) r(e); iIXB1 q(ua) d(e) r(e); iXB5/48 de e(a) r(e); iXB19 d(e) e(a) r(e); iXB37/44 d(e) e(a) r(e). Kírfva: iVA1; iVA3, iVA5, mD65 de ea re; vX10/vXI4 de ea re. iVA10-11: in / ea re stb.

¹¹⁰ Természetesen nem feltétlenül tudatos, hogy az *e* után *abl.-t* használnak, egyszerűen az is közrejátszhatott, hogy a *res* szónak a *re* igen gyakori alakja a szövegben.

¹¹¹ Vö. sB36.

¹¹² Pl. mC67 e(a) r(es) e(rit).

¹¹³ Pl. iIIIB29-ben *eaque* szerepel *eaque* helyett, mD33-ban *obligatae* az *obligata* helyett; iVIIA11-ben *incolaeue* az *incolae* helyett stb.

¹¹⁴ Lásd: 84. jegyzet.

¹¹⁵ Pl. Irn. III. tábláján és Mal.-ban többnyire *eiuis* alakok, míg Irn. többi tábláján és Sal.-ban többnyire *eius*. Pl. *eiuis* iIIIB9, 49, 51, 51, 52, *eius* sA20, B9, 9, 10, 21. és iVIIIB5, 17, 26.

előtt.¹¹⁶ Itt az is problémát okozhatott, hogy a szó írásban *i*-vel – azaz magánhangzóval – kezdődik, de *duo*- vagy *du(u)m*virnek kell ejteni. A *Iluir* egyes, és a *Iluiris* többes szám közül egyik sem kifejezetten hibás, a *Iluir* mindenesetre jobban illik a későbbi a *quo* postulatumhoz. Itt az eltérést okozhatta, hogy a *Iluir* különböző alakjait gyakran *Iluir*-nak rövidítették,¹¹⁷ így az a(b) utáni ablativust egyes- és többes számban is feloldhatták. Első látásra nehezebben magyarázhatónak tűnik a *p(raerunt)* szerepeltetése a *Sal.* szövegében, de ha alaposan megvizsgáljuk, akkor itt is egyértelmű magyarázatot találunk: mivel a *Iluirek* *Iluir iure dicundo*-ként, vagy *Iluir, qui iure dicundo praesse*-ként szoktak szerepelni, az eltérés magyarázható azzal, hogy a másoló/véső látta, hogy a sztereotip forma szerepel, de nem figyelt arra, hogy pontosan melyik, így alakulhatott ki e két eltérő alak. Ráadásul ha az *eius municipi* kifejezésre is tekintettel vagyunk, akkor az eredetit is pontosan rekonstruálhatjuk: az *eius municipi* genitívus a *Iluir iure dicundo* vagy a pusztán *duumuir* alakoknál szokott előfordulni,¹¹⁸ míg a *Iluir, qui iure dicundo praesse* inkább *in eo municipio*-t kíván,¹¹⁹ mivel ez esetben az *eius municipi* nem illeszkedik szervesen a mondatba. Azaz a helyes alak ebben az esetben a *Iluir iure dicundo eius municipi*, míg a *p(raerunt)*-tal kiegészített forma szintén gyakran előfordul, de itt hibásan. Következésképpen a *Sal.* másolója/vésője tévesztett az eredeti *Iluir iure dicundo* formáról a *Iluir, qui iure dicundo praesse* típusra, azaz bármennyire is úgy tűnhet első látásra, hogy itt esetleg alternatív szövegváltozatot találunk, nem erről van szó, az eltérés lehetett másolási hiba eredménye, továbbá a *Sal.* változata nem egyenértékű az *Irn.* szövegével, mivel több szempontból is hibás.

[- *det, eum* (iIIIC18-sB32): a kiadók többnyire *det, et eum-ra* szokták kiegészíteni, így egy közös kihagyással lenne dolgunk.]

- *dari – dare* (iIIIC19-sB32): a helyes *dari* alak helyett a *Sal.*-ban a hibás *dare* alak szerepel. A hibát okozhatta az *E-I* hasonló írásképe – domináns függőleges vonal, amely az *i* esetében is kaphatott alul és fölül is egy-egy vízszintes vonást –,¹²⁰ vagy hasonló ejtése is, továbbá megkönnyíthette, hogy a *dare* egy latinul kevésbé tudó számára talán ismerősebben hangzott, mint a *dari*. Az *I-E* keveredése többször előfordul szövegeinkben, de a *SC*-ban is: *beneficio A14 ~ beneficio B11; optulissi A71 ~ optulisse B58.*

- *uelit – uolet* (iIIIC19-sB32).¹²¹ végső soron mindkét variáns értelmezhető, de a *uolet* futurum az egyszerű vonatkozó mellékmondatnál helyesebbnek tűnik,¹²² mint a *coniunctivus*, amely vagy következményes mellékmondatként,¹²³ vagy függő kérdésként értelmezhető, de utóbbi esetben az *eum* felesleges.¹²⁴ Bármelyik tükrözi is az eredeti formát, a tévesztés könnyen származhat onnan, hogy a másolás során véletlenül eltévesztette az igealakot a másoló/véső,¹²⁵ főleg, mivel – ahogy már láttuk – az *E-I* tévesztés elég gyakori. Hasonló igeidő/-mód tévesztés előfordul az *SC*-ben is: *fuit A 37 ~ fuerit B30; sint A49 ~ sunt B40; ausus est A59 ~ ausus sit B49.*

- *tum – dum* (iIIIC19-sB32): értelmileg az *Irn.* *tum* olvasata a helyes. A *dum-ra* tévesztés oka

¹¹⁶ Lásd az a *iusto \ ab iusto* esetében, hasonló eltérés még *ab decurionibus iVIA6 ~ a decurionibus mE50.*

¹¹⁷ *Pl. Iluir(o) sA25, Iluir(orum) sA41.*

¹¹⁸ *Pl. iIIIB53.*

¹¹⁹ *Pl. iXa27; iXC8; iIIIB35, iIXB43.*

¹²⁰ Fernández – Del Amo 1990. 32., a viasztablán lévő szövegre még jellemzőbbek a domináns függőleges vonalak.

¹²¹ Korábban *Irn.* esetében is *uolet* olvasat, de vö. Fernández del Amo 1990. 77. és González del 2008. 28.

¹²² Szó szerint: „miután majd megnevezte őt, akit adatni akar (ti. gyámként).”

¹²³ „Miután majd megnevezte őt, hogy őt akarja adatni.”

¹²⁴ „Miután majd megnevezte őt, hogy kit akar adatni.”

¹²⁵ *Pl. manumittet iIIIC9 ~ manumittat sB24; est iIIIC10 ~ esto sB25; fuerunt iIIIA43 ~ fuerint sA3 stb.*

lehetett a két hang (t-d) hasonló képzése (zöngés illetve zöngétlen foghang), amelyre máshol is van példa.¹²⁶

- *quo ita postulatam – quo postulatam* (iIIC19-sB33): nem tudjuk, hogy melyik a helyes, mert később ita-val és a nélkül is felváltva szerepel. Mivel azonban az ita kiesése könnyebben magyarázható, mint a felesleges betoldása, valószínűleg az ita-s alak az eredeti. Az egyes szavak, szótagok kiesése pedig az egyik legtipikusabb másolási hiba, az SC-ben például: Ti(berius) Caesar Diui Aug(usti) f(iilius) A4 ~ Ti(berius) Caesar Aug(usti) f(iilius) B4; Cn. Pisonis patris uisa A6 ~ Cn. Pisonis uisa B5; melior optari non A14 ~ melior non B10; quo cum manufestissima A18 ~ quod manufestissum stb.

[- *qum – tum*: (iIIC21-sB34): a qum olvasat csak Fernández – del Amónál¹²⁷ szerepel, mindenesetre egyértelmű másolási hiba, esetleg egy köztes cum alakkal magyarázható.]

- *eiius municipi – municipi eius* (iIIC21-sB34): ebben az esetben – az eius-eiius eltérésen kívül – egyszerűen felcserélődött a szavak sorrendje, amelyre szintén találunk példát az SC-ben is: nomen On.¹²⁸ Pisonis patris tolleretur A82 ~ p[atr]is nomen tolleretur A67; ab ea causas sibi A114 ~ ab ea sibi causas B87; senatum laudare magnopere A132 ~ senatum magnopere laudare B98.

- *erit – eait* (iIIC21-sB34): itt a fent már tárgyalt A-R tévesztés fordul el ismét, azzal a különbséggel, hogy míg az e reue értelmes, addig az eait nem.

- *ciu/ius – cuius* (iIIC22/23-sB36): szintén standard helyesírás eltérés, amely az *eius-eiius* párhoz hasonló, és az egyes törvényeken belül sem teljesen következetes.¹²⁹

- *postulabitur – postulatam erit* (iIIC23-sB36): a két alak közül az utóbbi (futurum perfectum) a helyes. Ez a tévedés is magyarázható azzal, hogy a másoló/véső a helyes igealak helyett csak részben hibás (a perfectum/imperfectumtól eltekintve azonos) alakot írt, vagy oldott fel egy esetleges rövidítést, amelynek éppen a vége maradt le.¹³⁰

- *collegam non habebit collegaue – non habebit collegamque* (iIIC24-sB37): a Sal. hibás alakjának kialakulását többféleképpen is magyarázhatjuk. A legegyszerűbb talán azt feltételeznünk, hogy a véső/másoló a collega szó két alakját felcserélte,¹³¹ és az egyiket kihagyta.¹³² Az is elképzelhető, hogy hiperkorrekcióról van szó: a másoló a collega szó első alakját feleslegesnek ítélte, majd a collega(q)ue szót tárgyesettel a habebit-hoz igazította. A –que – ue eltérés sem olyan jelentős, mint ahogy első pillantásra gondolnánk.¹³³ A Sal. hibás alakja miatt itt sem egyenértékű alternatív változatról van szó.

- *eiius – eius* (iIIC25-sB38): lásd 85. és 115. jegyzetnél.

- *tum – cum* (iIIC25-sB38): a tum a helyes alak. Az eltérést az értelmi vagy talán az írásképi hasonlóság okozhatta.

- *proximis – proxumis* (iIIC26-sB39): teljesen standard helyesírási mellékalakok, lásd: 86. jegyzetnél. Az SC-ben is előfordul ilyen jellegű eltérés: plurimos A50 ~ plurumos B41.

- *a iusto – ab iusto* (iIIC28-sB41, ugyanígy iIIC29-sB42): bár a klasszikus szabályrendszer szerint az a iusto a helyes, itt valószínűleg egy ab iusto formában megkövesedett kifejezésről

¹²⁶ Lásd: 87. jegyzet.

¹²⁷ Fernández – del Amo 1990. 77.

¹²⁸ Cn. helyett.

¹²⁹ Pl. iVC12 cuius, de iVIIIB43 cuius.

¹³⁰ A hasonló, pusztán igeidő/módbeli eltérésekhez lásd fent a uelit ~ uolet párnál.

¹³¹ Erre a példákat lásd: az eiius municipi ~ municipi eius párnál.

¹³² A szavak kihagyásához a példákat lásd a quo ita postulatam – quo postulatam párnál.

¹³³ Lásd: 89. jegyzet.

van szó.¹³⁴ Mivel azonban hasonló eltérés SC-ben is található (a maioribus A91 ~ ab maioribus B73; a Ti. Caesare A53 ~ ab Ti. Caesare B43), ebből nem vonhatunk le semmiféle következtetést a közös mintával szemben.

- *abeat* – *habeat* (iIIC28-sB41, egységesen *habeat abeat* helyett: iIIC30-sC42): a latinban a h ejtése nagyon gyenge volt, így elmaradása nem meglepő. Mivel azonban itt az *abeat* a helyes alak, hiperkorrekcióról lehet szó. Hasonló eltérés az SC-ben: his A54 ~ is B44, ugyanígy A62 és B51; his A67 ~ iis B55, ugyanígy A73 és B60.

[- *qui* – *cui* (iIIC29- sB42): a *qui* alak csak Fernández – del Amónál.¹³⁵ A *cui* dativus a helyes alak, a *qui-cui* váltakozáshoz lásd fent 90. jegyzetnél.]

- *proximus* – *proxumus* (iIIC31-sB43): standard eltérést, lásd fent.

A fentiek alapján tehát megállapíthatjuk, hogy a hispaniai városok törvényeinek párhuzamos helyein nincsenek olyan eltérések, amelyek egyenértékű, alternatív változatok lennének, az eltérések kivétel nélkül magyarázhatóak szokásos másolási hibákkal, helyesírási sajátosságokkal. Így egy olyan egységes, írott „hagyományt” kell feltételeznünk, amely kötelező erejű volt és szó szerint meghatározta mind az egyes törvényszövegek felépítését és szövegét, mind az esetleges apróbb változtatások helyét.¹³⁶ Mivel pedig ez a kötelező erejű „hagyomány” azokon a helyeken sem törik meg, ahol a Flaviusok rendelkezéseinek hatását kell feltételeznünk, a „hagyomány” nem lehet a Flaviusok előtti. Ebből következően e „hagyomány” valójában egy Flavius-kori közös modell – hiszen a másolás során bekövetkezett hibáktól, eltérésektől és helyesírási sajátosságoktól, valamint az előre meghatározott helyeken történő módosításoktól eltekintve az összes törvény szó szerint megegyezik –, amely modell ugyan nagy mértékben támaszkodik a korábbi hasonló törvények¹³⁷ szövegére, de végső formáját a Flaviusok alatt nyerte el.

IRODALOM

- ADAMIK B.: *A latin nyelv története. Az indoeurópai alapnyelvtől a klasszikus latinig.* Budapest, 2009.
- BORHY L. (szerk.): *Római történelem. Szöveggyűjtemény.* Budapest, 1998, Osiris.
- BORZSÁK I. (ford.): *Senatus Consultum de Cn. Pisone patre. Antik Tanulmányok* 44 (2000) 285–289.
- BRUNS, C. G. (ed.): *Fontes Iuris Romani Antiqui.* Tubingae, 1909⁷.
- CABALLOS RUFINO, A.: *Un nuevo municipio flavio en el conventus Astigitanus. Chiron* 23 (1993) 157–169.
- CABALLOS RUFINO, A. (ed.): *El nuevo bronce de Osuna y la política colonizadora romana.* Sevilla, 2006.
- CABALLOS RUFINO, A. – FERNÁNDEZ GÓMEZ, F.: *Nuevos testimonios andaluces de la legislación municipal flavia. Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* 141 (2002) 261–280.
- CABALLOS RUFINO, A. – FERNÁNDEZ GÓMEZ, F.: *Una ley municipal sobre una tabula aenea corregida y otros bronceos epigráficos. Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* 152 (2005) 269–293.
- CAGNAT, R.: *Cours d'épigraphie latine.* Paris, 1890.

¹³⁴ Ugyanígy *ab* szerepel a helyett *pl.* a FIRA III. no. 24 és 25-ben is.

¹³⁵ Fernández – del Amo 1990. 77.

¹³⁶ Lásd *pl.* a település saját neve és az *id municipum* esetében.

¹³⁷ A többes szám hangsúlyos, források hiányában ugyanis nem igazolható – igaz nem is cáfolható – hogy e flaviusok előtti hagyomány egységesedett-e egyetlen változatba, vagy helytől (kelet-nyugat), településtípustól (*municipium-colonia*) stb. függően több változata volt. A jóval későbbi frg. Lauriacensia egyezése a Sal. és Irn. 25. caputjával önmagában nem bizonyít semmit, mert egyes caputok egyezésére már korábban is volt példa, a későbbi jogforrások városi közigazgatásra vonatkozó ellentmondásai viszont nem támogatják egy teljesen egységes városi rendtartás kialakulásának feltételezését.

- CANTO, A. M.: A propos de la loi municipale de Corticata (Cortegana, Huelva, Espagne). *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* 63 (1986) 217–220.
- CRAWFORD, M. H. (ed.): *Roman Statutes I-II*. London, 1996.
- DEL HOYO, J.: Duratón, municipio romano. A propósito de un fragmento inédito de ley municipal. *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* 108 (1995) 140–144.
- D'ORS, A.: Miscelánea epigráfica. Un nuevo fragmeno de Ley Municipal. *Emerita* 32 (1964) 103–106.
- D'ORS, A.: La nueva copia irnitana de la „lex Flavia municipalis.” *Anuario de Historia del Derecho Español* 53 (1983) 5–15.
- D'ORS, A.: La ley municipal de Basilipo. *Emerita* 53 (1985) 31–41.
- D'ORS, A.: Una aproximación al capítulo „de iure et potestate duumvirorum” de la ley municipal. *Iura* 44 (1993) 149–164.
- D'ORS, X.: Algunas consideraciones sobre „variantes” y errores en las distintas copias de la lex Flavia municipalis. In: Linares, J. L. (ed.): *Liber amicorum, Juan Miquel: estudios romanísticos con motivo de su emeritazgo*. Universitat Pompeu Fabra 2006, 749–804.
- FERNÁNDEZ GÓMEZ, F. – DEL AMO Y DE LA HERA, M.: *La lex Irnitana y su contexto arqueológico*. Sevilla, 1990.
- FERNÁNDEZ GÓMEZ, F.: Nuevos fragmentos de leyes municipales y otros broncees epigráficos de la Bética en el Museo Arqueológico de Sevilla, *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* 86 (1991) 121–136.
- FIRA I: RICCOBONO, S. (ed.): *Fontes Iuris Romani Antejustiniani*. Pars prima: Leges. Florentiae, 1941.
- FIRA III: ARANGIO-RUIZ, V. (ed.): *Fontes Iuris Romani Antejustiniani*. Pars tertia: Negotia. Florentiae 1943.
- GALSTERER, H.: La loi municipale des Romains: chimère ou réalité? *Revue Historique de Droit français et étranger* 65 (1987) 181–203.
- GALSTERER, H.: Die römische Stadtgesetze. In L. Capogrossi-Colognesi – E. Gabba (edd.): *Gli statuti municipali*. Pavia, 2006. 31–56.
- GIMÉNEZ-CANDELA, T.: La „Lex Irnitana”. Une nouvelle loi municipale de la Bétique. *Revue internationale des droits de l'antiquité* 30 (1983) 125–140.
- GONZÁLEZ FERNÁNDEZ, J.: La „lex municipii Flavii Basiliponensis”. (Nuevos fragmentos de ley municipal), *Studia Documenta Historiae et Iuris* 49 (1983) 395–399.
- GONZÁLEZ, J.: The Lex Irnitana: a New Copy of the Flavian Municipal Law. *Journal of Roman Studies* 76 (1986) 147–243.
- GONZÁLEZ, J.: More on the Italica Fragment of Lex Municipalis, *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* 70 (1987) 217–221.
- GONZÁLEZ FERNÁNDEZ, J.: *Bronces jurídicos romanos de Andalucía*. Sevilla, 1990.
- GONZÁLEZ, J.: Lex Villonensis. *Habis* 23 (1992) 97–119.
- GONZÁLEZ, J.: Nuevos fagmentos de la lex Flavia municipalis pertenecientes a la lex Villonensis y a otros municipios de nombre desconocido. In J. González (ed.): *Ciudades privilegiadas en el Occidente romano*. Sevilla 1999. 239–245.
- GONZÁLEZ, J.: La lex Flavia municipalis. In J. González: *Epigrafía Jurídica de la Bética*. Roma, 2008a. 11–124.
- GONZÁLEZ, J.: La lex Villonensis. In J. González: *Epigrafía Jurídica de la Bética*. Roma, 2008b. 145–158.
- GRASSL, H.: Neue Beiträge zu den Stadtrechtsfragmenten aus Lauriacum. *Tyche* 18 (2003) 1–4.
- HAVAS L.: A szövegkritika. In Havas L. – Tegyei I. (szerk.): *Bevezetés az ókortudományba I*. Debrecen, 1998. 67–100.
- ILLÉS I. Á. (ford.): *A lex Irnitana (egy Flavius-kori municipium törvénye)*. Szeged, 2007.
- ILLÉS I. Á.: Domitianus Germanicus és az ún. lex Flavia municipalis. *Antik Tanulmányok* 53 (2009a) 61–77.
- ILLÉS I. Á.: Hogyan lesz a törvényből bronztábla. In Adorjáni Zs. – Jutai P. (szerk.): *APISTEIA. A Collegium Hungaricum Societatis Europaeae Studiosorum Philologiae Classicae IV. országos konferenciáján elhangzott előadások*. Budapest 2009b. 167–172.
- JANZSÓ M. – SZABÓ Á. Á. (ford.): *Városi törvények a római köztársaság utolsó századából*. Szeged 2009.
- KALINKA, E.: qui = cui. *Glotta* 30 (1943) 218–225.
- LAFFI, U.: Osservazioni sulla lex municipii Tarentini. *Rendiconti dell'Accademia Nazionale dei Lincei. Classe di Scienze morali, storiche e filologiche*. 15 ser. 9 (2004) 611–640.

- LEBEK, W. D.: La Lex Lati di Domiziano (Lex Irnitana): le strutture giuridiche dei capitoli 84 e 86. *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* 97 (1993) 159–178.
- LEUMANN, M.: Lateinische Laut- und Formenlehre. München, 1977.
- MANTOVANI, D.: Il iudicium pecuniae communis. Per l'interpretazione dei capitoli 67–71 della lex Irnitana. In L. Capogrossi Colognisi – E. Gabba (edd.): *Gli statuti municipali*. Pavia, 2006. 261–334.
- MARTIN, A.: *La titulature épigraphique de Domitien*. Frankfurt am Main, 1987.
- MOMMSEN, TH.: Die Stadtrechte der Lateinischen Gemeinden Salpensa und Malaca in der Provinz Baetica. In: Th. Mommsen: *Gesammelte Schriften I.*, Berlin, 1905. 263–382.
- MOURGUES, J.-L.: The So-called Letter of Domitian at the End of the Lex Irnitana. *Journal of Roman Studies* 77 (1987) 78–87.
- MUÑIZ COELLO, J.: La política municipal de los Flavios en Hispania. El municipium Irnitana. *Studia Historica. Historia Antigua* 2–3 (1984–1985) 151–176.
- PARICIO, J.: La „lex Aebutia”, la „lex Iulia de iudiciis privatis” y la supuesta „lex Iulia municipalis”. *Labeo* 49 (2003), 125–139.
- RODRÍGUEZ DE BERLANGA, M.: *Estudios sobre los dos bronceos encontrados en Malaga, á fines de octubre de 1851*. Málaga, 1853.
- SAQUETE CHAMIZO, J. C. – IÑESTA MENA, J.: Un fragmento de la ley municipal hallado en la Baeturia Turdulorum (conventus Cordubensis, provincia Baetica). *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* 168 (2009) 293–297.
- SIMSHÄUSER, W.: Recenzió: Julián González: The lex Irnitana: a new Flavian municipal law (*sic!*); Alvaro d'Ors: La ley Flavia municipal; Alvaro d'Ors – Xavier d'Ors: Lex Irnitana. *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Romanistische Abteilung* 107 (1990) 543–561.
- SPITZL, TH.: *Lex municipii Malacitani*. München, 1984.
- STYLOW, A. U.: Entre edictum y lex a propósito de una nueva ley municipal del término de Ecija. In: J. González (szer.): *Ciudades privilegiadas en el Occidente romano*. Sevilla, 1999. 229–237.
- STYLOW, A. U.: La lex Malacitana, descripción y texto. In Cruz Andreotti, G. - Rosado Castillo, V. (edd.): *Mainake 23. Las leyes municipales en Hispania. 150 Aniversario del descubrimiento de la lex Flavia Malacitana*, Málaga 2001. 39–50.
- TOMLIN, R. S. O.: The Flavian Municipal Law: One or More Copies. *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* 141 (2002) 281–284.
- TORRENT, A.: De lege Irnitana: ¿Modelo único en las leyes municipales flavias? *Revista Internacional de Derecho Romano*. Abril 2010a. 88–157.
- TORRENT, A.: *Municipium Flavium Irnitana. Reflexiones sobre la ocupación militar de Hispania y subsiguiente romanización hasta la Lex Irnitana*. Madrid, 2010b, Edisofer. Hozzáférés: www.ridrom.uclm.es/documentos4/torrent_imp.pdf, 2010.08.21., 23:23.
- WERNER, E. – CABALLOS RUFINO, A. – FERNÁNDEZ GÓMEZ, F. (edd.): *Das senatus consultum de Cn. Pisone patre*. München, 1996.
- WEST, M. L.: *Szövegkritika és szövegkiadás*. Budapest, 1999.
- WOLF, J. G.: Imitatio exempli in den römischen Stadtrechten Spaniens. *Iura* 56 (2006–2007) 1–54.
- WOLF, J. G. (Hrsg.): *Die Lex Irnitana. Ein römisches Stadtrecht aus Spanien*. Darmstadt, 2011.

IMRE ÁRON ILLÉS

The Common Model of the Municipal Charters from the Flavian Spain

Armando Torrent in his recent article and book argues that no common model for the Flavian municipal charters ever existed, because the existence of a general municipal law – such as the lex Iulia municipalis and the lex Flavia municipalis – is to be denied, and there are many errors and variations among the parallel texts of the charters. However, this should be a mistake, because the common model might have been an informal draft, not only a stricto iure law, and the errors and variations are due to the more or less inaccurate copying of the common model, and are not based on the individual formulation of the different charters.